

KÜLTÜREL GÖSTERGE OLARAK KARACAOĞLAN'IN ŞİİRLERİNDE ' EDİK' *

Dr. Gülin ÖĞÜT EKER

Kavramlara anlam yüklemesi yapan 'gösterge' ve göstergelerin birbirleri ile ilişkilerini belirleyen 'kod'lardan oluşan iletişim, kültür aktarımının vazgeçilmez öğelerindendir. İletişim, aslı olarak değişmeyen bu faktörlerin yanında, konuya ve amaca göre değişen mesajları da içerir. İnsanlar arasında anlaşma ve dayanışmanın oluşturulması için kullanılan anlam yüklü 'sembol' ve 'mesaj'lar, iletişimin temelini oluşturur. İnsan yaratıcılığının, tasarım gücünün ve anlam yükleme yeteneğinin göstergesi olan bu semboller, her toplumda geçerli olan davranış ve tutumları oluşturarak, olaylara o topluma özgü olma vasfı kazandırır.

Yüklendikleri mesajlarla adeta birer sembol özelliği taşıyarak giyimin bir parçası olan ayakkabı da, bu kültürel göstergelerden biridir. Ayakkabı, vücudu dış etkilerden korumanın yanında, estetik açıdan da süslenme arzusunu tatmin eden bir sanattır. Ayakkabıların coğrafi şartlara, iklim özelliklerine göre çeşitlilik göstermesi, koruyuculuk işlevinin tabii bir sonucudur.

Kişilerin, sosyal ve ekonomik durum göstergesi olan kıyâfet ve ayakkabı, insan hayatı boyunca devam eden bir ihtiyaçtır. Ayakkabı, giyimin ayak bölgesiyle ilgili bir aksesuarı olduğu için, bu konuyla ilgili bilgi verirken, ayrı bir kelime kullanmayarak 'giyim' kelimesini tercih ediyoruz. Giyim, vücudu dış etkilerden koruyan doğal bir gereksinim olduğu kadar, günlük hayatı, kişisel görünüşü ve başarıyı etkileyen önemli faktörlerden biridir. Kıyâfetlerdeki çeşitlilik ve deği-

şiklik, insanların ruh hâllerinin yanında, milletlerin kültürel seviyeleriyle de ilgilidir. Giyim ihtiyacının belirlenmesinde, fizyolojik şartlar kadar kültürel değerler ve sosyal normların da çok büyük etkisi vardır. Her ülkenin kıyâfet standartları, bölgenin kültürüne, ekonomisine, mesleki ve sosyal gruplarına, yaş seviyesine göre değişir. "Dost başa, düşman ayağa bakar", "Ayağına çağır-mak", "Ayağına gitmek", "Ayağına kapanmak", "Ayağının altına almak", "Ayağı uğurlu", "Ayakta tutmak", "Çizmeden yukarı çıkmak" (Aksoy 1984: 489-495) şeklindeki atasözü ve deyimler, Türk kültüründe ayakkabının sembolize ettiği önemi vurgulamaktadır.

Göstergeler olarak giysi ve ayakkabıların, tek başlarına veya diğer parçalarla oluşturdukları çeşitli birliklerin işlevlerinin neler olduğu, kültür giysi birliğinin nasıl işâretleme sistemi oluşturduğu ve giysi aracılığıyla ne tür anlamların aktarabildiği gibi konularla iletişim teorileri ilgilenmektedir (Bauman 1992: 217).

Giysi kullanımı ve tasarımı, simgesel özelliğe sahiptir. Korunma ve ısınma ile ilgili fizyolojik ihtiyacı gideren kıyâfetin seçiminde, kültürel, bölgesel, sosyal, işlevsel, bireysel ve cinsî çeşitlenmeler sosyal olarak onaylanan veya onaylanmayan giyim tercihleridir. Giyim sinyalleri görme ile aktarılır. Bu yüzden sinyaller, insanlar birbirlerini gördükleri anda etkili olurlar; etkilerini de hemen kaybetmezler (Bauman 1992: 218).

Biz bildirimizde, bu yönleriyle ele alacağımız giyimi tamamlayan bir unsur olan ayakkabıyı; “Kalbinin çırası olan kızlara”:

*Ala gözlerini sevdiğim dilber,
İbrişim atkının telinden misin?
Kadir mevlâm seni övmüş yaratmış;
Cennet-i âlânın nûrundan mısın? (Al-
bayrak 1998: 34).*

diye seslenen Karacaoğlan'ın şiirlerindeki örneklerle değerlendirmeye çalışacağız. Konumuz Karacaoğlan'ın hayâtı olmadığı için, bu konuda ayrıntılara inmeden genel bilgi vermeyi tercih ediyoruz. Uzun yıllar süren çalışmalar neticesinde, bazı araştırmacılar, cönklerden, şâirin şiirlerindeki yer/şahıs isimlerinden, diğer âşıkların şiirlerinden yola çıkarak, Karacaoğlan'ın 16. y.y., bâzı araştırmacılar ise, 17. y.y. şâiri olduğunu iddia etmişlerdir. Yapılan ilk araştırmalarda, tek bir Karacaoğlan'ın yaşadığı zannedilmekle berâber, daha sonraları, “Karacaoğlan” mahlasını kullanan başka şâirlerin de olduğu ortaya çıkmıştır. “Bunlardan biri usta âşık, büyük sanatçı. Yerleşik halk kültürünün besleyip büyüttüğü âşık şiirimizi, göçebenin toplum yapısına aktaran o olmuş. Bu yanı ile çığır açıcı, okul kurucu bir âşık Karacaoğlan. Öteki Karacaoğlan'ların kimi çirak, kimi kalfa, kimi de yeni yetme; şiirleri sözlü gelenekte daha yayılmaya bile başlamış. Ama büyük usta kendinden sonra gelenlerin dilini, dünya görüşünü, kadın ve din anlayışını öylesine etkilemiş, onlara öyle biçim vermiş ki, onlar da usta gibi konuşup söylemeye özenmiş, onun gibi yazmayı marifet saymışlar. Karaca-

oğlan ulu bir ırmak, ötekiler küçük çaylar gibi gelip bu ırmağa katılmışlar. Böylece usta kim, çirak kim ayırmak çok zorlaşmış” (Başgöz 1992).

Orta Asya Türkmenleri arasına kadar giden ‘Karacaoğlanlar Geleneği’nin ilk şâiri, 16. y.y.’da yaşayan Rumelili Karacaoğlan’dır. ‘Karacaoğlanlar Geleneği’nin ikinci ve halk şiirinin en çok bilinen şâiri ise, 17. y.y.’da yaşamış Çukurovalı Karacaoğlan’dır; yazılı ve sözlü kaynaklardaki Karacaoğlan’la ilgili bütün şiirler, 17. y.y.’da yaşamış olan Karacaoğlan’a mâl edilmiştir.

Akşehirli Ahmet Hamdi Efendi’nin 1875 tarihli hâtıralarına göre, doğuştan âşık olan Karacaoğlan, Adana’da Kozan Dağı civarında, Varsak (Farsak) Köyü’nde dünyâya gelmiştir. Asıl adı Hasan olan Karacaoğlan, kara yağız, uzun boylu, seyrek sakallı, çapkın, levent bir adammış; Karacaoğlan lakâbı da, bu sebeple kendisine verilmiş (Öğüt Eker 1999: 33).

Estetik uzmanları ‘güzel ve güzellik’ üzerine sayısız tartışmalar yaparken, halk ozanlarımız ‘güzel’i fizikî yapısı, giyim-kuşamı, sevdâsı ve zâlimliğiyle, çok önceden gözler önüne sermiştir (Önder 1992: 28). Bu şâirlerin en önemlilerinden biri olan Karacaoğlan, Türkmen gelin ve kızlarının güzelliklerini o kadar canlı ve renkli unsurlarla dile getirmiştir ki, bu güzellikleri şiirin bütününde düşündüğümüzde, karşımıza bir güzelin anatomisi çıkar. Öyle ki, bu güzelin saçlarından topuklarına kadar inen tasvirlerinden hareket eden bir ressam, sözcüklerdeki benzetmelerle çok canlı bir güzel resmi çizebilir (Yücel 1992: 66).

Güzelleri:

*Elifi sorarsan nazlıdır nazlı
Esmâyı sorarsan bir ala gözlü
Söyletin Şerife'yi bülbül âvazlı
Zeliha'nın duduk dilleri güzel*

şeklinde hayâl eden Karacaoğlan'ın şiirlerinde onlar, ala, kara, kömür veya hüma gözlü, kara eğrice, yay, hilâl, yıkık sırma kaşlı; sırma ve ok kirpikli, balaban ve ceylan bakışlı; inci, sedef dişli, ak alınlı, bal veya sultânî kiraz dudaklı; ağca gül veya ay yüzlü; çifte benli: siyah zülüflü, zülfünü gerdana tarayışlı, top perçemli, top top eğriceli, ak gerdanlı; habeş benli, gerdanı bir karış püskürme benli; kıl ördek boyunlu, tavus kuşu gibi göğsü nakışlı; uzun, orta veya usul boylu; selvi gibi nazlı salınışlı, tülü maya yürüyüşlü, güvercin duruşlu, keklik sekişli; güvercin topuklu; ince belli; kumru sesli; elleri kınalı yayla çiçeği kokuşlu, petekteki bala benzeyen güzeller, arıların balı, has bahçenin gülü kızlar, tasta şeker şerbeti ya da süzölmüş bala benzeten gül yüzlü, kuğu salınışlı gelinler, al önlükleri, yeşil kara donları, ak, mâvi yazmaları, basma, ipek al benekli keten entâripleri, ibrişim, şal kuşakları, altın kemer ve küpeleri, sarı akik hatem yüzükleri, altın burma bilezikleri, gümüş halhalları, kadife şalvarları, tül elbiseleri, sarı edik, mes ve çizmeleriyle mısraları süsler (Cunbur 1973).

Karacaoğlan'ın, "*Hûblar gibi gözlerini süzersin / Siyah zülfü ak gerdana düzersin*" dediği güzellerin estetik zevklerini, güzelliğini göstermek için kullandığı giyim aksesuarlarından biri de '**edik**'tir. Çağataycada **ötük**; Uygurcada, MK'de **etük**; Codex Cumanicus, Tuhfe, Kazakça, Karakalpakça, Nogayca vb. de

etik; Osmanlıca ve Türkmencede **edük** (Clouston 1972: 50) kelimeleriyle karşılanan 'edik' ya da 'cedik', yumuşak meşinden yapılmış kısa konçlu bir çizmedir. Orta Asya'dan günümüze kadar uzanan çizgide kullanım alanı bulan 'edik', göçebe hayat tarzına uygun olarak sürekli hareket hâlinde bulunma, ata binme gibi, insanlara hareket serbestisi veren en uygun giyim tarzlarıdır. Evliyâ Çelebi, Malatya ve Diyarbakır'da da, kadınların "edik" giydiğinden bahseder.

Türk kültüründe böyle bir öneme haiz olan edik, keten gömleklili, gümüş kemerli, 'gel beni çöz' der gibi göğsü düğmeli, kadife şalvarlı Türkmen kızlarının güzelliğini tamamlayan diğer bir aksesuardır:

*Sarı edik geymiş goncu kısararak
Gidiyor da birim birim basarak
Anası huri de kızı beserek
Emirler'den bir kız indi pınara.*

*Sarı edik geymiş goncu dizinde
Arzumânım kaldı ala gözünde
Böyle güzel m'olur köylü kızında
Emirler'den bir kız indi pınara. (Öztelli 1952: 22)*

Âşığımızın dörtlüklerindeki güzel-ler, sarı, mavi, kırmızı, yeşil gibi doğanın en canlı, kıpır kıpır renklerinin estetik birleşiminden yapılmış kıyâfet ve aksesuarlarla bezenmişlerdir. Alı morlu şalvarlar, mâvi yeşil kadife elbiseler, kırmızı valalar, sarı ediklerle birleşince, Anadolu'nun zengin tablosu ve bu tablonun renk, estetik harikası güzelleri ortaya çıkar. Geleneksel yapıımızdaki kadını ve doğanın renklerini en güzel şekilde kullanan Karacaoğlan, gelenek bütünlü-

ğu içinde çok çarpıcı tasvirler yapar: Altın saç bağları topuğuna değen sevgili, telli mahraması, al valası, kadife fesi, altın ve gümüş takıları, allı morlu elbisesi, kadife şalvarı, sarı eddiği, altından nalınları ile o dönemin giyim-kuşamını gözler önüne sermektedir. Onun şiirlerinde kadın, doğayla iç içe olmanın yanında, hangi ortamda ne giyeceğini çok iyi bilir; kültürel özelliklerini renk ve motiflerle simgeler:

*Zâlim aşk elinden içmişim ağı
Senin için dolanırım bu dağı
Alam belğine altın saç bağı
Tak saçına ince bele as gelin.*

*Ben seni severim sen de seversen
İnsan olman el sözüne uyarsan
Çizme olam ayacağına geyersen
Ökçesin de çamurlara bas gelin (Öztelli 1952: 78).*

Kültürel kimliğin oluşmasında tartışılmaz öneme sâhip bulunan gelenek-görenekler, milli benlik ve bütünlüğümüzün korunmasındaki en önemli temel taşlardan biridir. Türk kültür ve estetiğinin inceliklerini taşıyan giyim, renk, kumaş, motif gibi özellikleriyle maddî kültür göstergeleridir. Geleneksel kadın tipinin kültürel ve estetik açıdan en güzel örneklerinden birini teşkil eden Karacaoğlan'ın dörtlüklerindeki kadın, giyiminde kullanılan kumaşlar, örtüler, ayakkabılar ve diğer aksesuarları ile o dönem hayatını gözler önünde canlandırır. "Meles gömlek giymiş vücudu nazik", "Ak topuk üzerinde atlas tumanı", "Arkasına giymiş basma", "Kadife şalvarlı tül libaslı", "Gümüş kemer ince bel ile oynar", "Altın kemer sıkılmış ince bellere". "Sarı edik geymiş goncu dizinde", "Som

gümüştan döktüreyim nalını", "Kırmızı önlüklü sarı çizmeli", "Güvercin topuklu sarı meslinin", "Ayacağına geymiş altundan nalın" mısraları Türk toplumundaki dokuma ve mâden sanatının gelişmişlik düzeyini sembolize eden maddî kültür göstergeleridir:

*Kadife şalvarlı tül libaslı
Güvercin topuklu sarı mestlinin
Elleri kınalı kumru seslinin
Zulûfû gerdana tarayışlının (Öztelli 1952: 80).*

*Ayacağına geymiş altundan nalın
Gel dudû dillim gel karşımda salın
Mevlâ'dan istedim bir tâze gelin
İkbal geri döndü kız iras geldi (Öztelli 1952: 42).*

dörtlüklerinde de görüldüğü gibi, Karacaoğlan'ın şiirlerinde kullandığı 'edik, yemeni, çizme, nalın' gibi giyim aksesuarları, kadının güzelliğini, giyim zevkini renk ve estetik açıdan zenginleştirmekte; saç, kıyâfet, takı ve diğer unsurlarla birleştiğinde de geleneksel Türk kadınının güzelliğini bütünleştirmektedir. Sanatçılar, eserlerinde kullandıkları kelimeler, onlara yükledikleri anlamlarla, yaşadıkları dönemi temsil etmekte ve gelecek nesillere bu gelenek mirasını tanıtarak devretmektedir. Karacaoğlan'ın dili de, yaşadığı dönemin özelliklerini, hayat tarzını, dünya görüşünü, estetik anlayışını, günlük hayatını, giyim tarzını, kısacası kültürünü sembolize etmektedir.

*Sevdiğim üstüne dört libas giymiş
Bir kara, bir yeşil, bir al, bir beyaz.
Güzellere dört şey âdet olunmuş:
Bir işve, bir cilve, bir edâ, bir naz (Albayrak 1998: 80).*

Karacaoğlan, şiirlerinde tasvir ettiği güzeli bulmuş mudur? Bunu bilemiyoruz; ama, her Yörük güzelinde hasretini çektiği güzelin bir özelliğini, bir parçasını bulduğuna eminiz. Karacaoğlan, sevgilisinin zülfüne dokunmak, koku şekline geçip koynuna girmek için gül; balaban olan sevgiliyi almak için şâhin; bahçesinde meşken tutmak, sevdiğini her zaman görmek için kuş; beline sarılmak için altın kemer; berâber yatmak için atlastan döşek; saçlarına dokunmak için rüzgâr; ocağında yanmak için odun; hatta, ondan hiç ayrılmamak için vücudunda ben olmak ister.

*Yar değilem karış karış yarulam
Su değilem bunalam da durulam
Şu dünyâda sevdiğine sarulam
Ahirette sual sorulmaz imiş.*

*Çağır Karacaoğlan çağır
Taş düştüğü yerde ağır
Güzel sevmek günâh değil
Dört kitapta yerin gördüm*

diyen Karacaoğlan'a göre insanlar, bu dünyâya, sevmek ve sevilme için gelmişlerdir. Herşeyin temelinde, sevgi yatmaktadır. Güzelleri, bütün bu sıfatlarla nitelendiren Karacaoğlan, tek bir güzele bağlanmayı istemez; ama, O'nun için, aşk bâkidir, sevgili ise fâni.

*Ömrün uzun eyle ey Bâri Hüdâ
Hamd ü senâ, şükür etmek isterim
Çalışıp kazanıp nefis taamlar
Dişlerim var iken yemek isterim*

diye şiirine başlayan ozan, Tanrı'dan yiyecek, kıyafet, mal, mülk gibi bu dünyânın nimetlerini, imkân varken kullanmak ister.

Karacaoğlan, bütün Türk halkının ortak düşüncesine hitap etme hünerini keşfetmiş bir şâirdir. Bu yüzden, o, Fek'e'de, Maraş'ta, Gökşun'da, İçel'de, Adana'da Manisa'da sultan olup evliyâlık vasfına ulaşmış, Tuna boylarında hikâye kahramânı olup aşka düşmüş bir âşıktır. Başta güney illeri olmak üzere, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde efsâne kahramânı gibi görülen Karacaoğlan'a "velî" özelliği de verilmiştir. Mezarı etrafında dilek dilemek; mutlu günleri 'Karacaoğlan türküsü' ile kutlamak, hasta ve sıkıntıda olanları 'Karacaoğlan Türküsü' ile iyileştirmek uygulanan pratikler arasındadır. Hatta, 'üstüne/üstüme Karacaoğlan okumak' ve 'Karacaoğlan çağır-mak' şeklinde kullanılan deyimler de bulunmaktadır.

96 yaşındayken vefat eden Karacaoğlan, vasiyeti üzerine, تنها bir pınar başına gömülmüş; sazı da baş ucundaki ağaca asılmıştır. Yapılan araştırmalara göre, Karacaoğlan'ın mezarı, İçel'in Mut İlçesi'nin Çukur Köyü'nde bir tepe üzerinde bulunmaktadır. Halk, bu tepeye 'Karacaoğlan Tepesi' demektedir. Üzerinde, bir kaç eski ev, temel, su sarnıcı ve harap bir mezar vardır. Bu tepenin karşısındaki tepe de 'Karacakız Tepesi' diye anılmaktadır.

Karacaoğlan, tabiattaki güzellikleri ve güzeli şiirlerinde ustaca canlandırarak 'Mecnun'lardan biridir. Halk estetiğini ve zevkini çok renkli bir tablo hâlinde şiirlerine taşıyan Karacaoğlan, kelimelere yüklediği anlam ve sanatkarâne uslûbuyla, ferdi olduğu kadar geleksel özellikler de taşıyan Âşık edebiyâtının en büyük temsilcilerinden olma vasfını her zaman sürdürecektir.

KAYNAKÇA

1. AKALIN, Sâmî, **Ayakkabıcılık Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1993.
2. AKSOY, Ömer Âsım, **Deyimler Sözlüğü 2**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984.
3. AKTAN, Sevim, "An: İolu'da Giyim Zevki ve Farklı Giyim Çeşitlerinin Nedenleri", **Türk Folkloru**, Mayıs 1983, sayı: 46.
4. ALBAYRAK, Nurettin, **Karacaoğlan**, Timaş Yayınları: 419, Osmanlı Şiiri Dizisi: 1, Halk Edebiyatı: 1, İstanbul, 1998.
5. ALP, Münevver, "Eski İstanbul'da Çedik, Papuç", **Türk Folklor Araştırmaları**, 15. cilt, 191. sayı, Ekim 1973.
6. ARI, Bülent, "Karacaoğlan'da Sevgilinin Giyim Kuşamı", **İçel Kültürü**, yıl: 11, sayı: 53, Eylül 1997.
7. BAŞGÖZ, İlhan, **Karac'oğlan**, İndiana Üniversitesi Türkçe Programı Yayınları 2, İstanbul, 1992.
8. BAUMAN, Richard, **Folklor, Cultural Performances and Popular Entertainments**, -"Giyim", Werner ENNINGER, çev: Yrd. Doç. Dr. Nebi Özdemir-, Oxford University, 1992.
9. CLAUSON, Gerard, **An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth Century Turkish**, Oxford University Press, London, 1972.
10. CUNBUR, Müjgân, "Karacaoğlan'ın Şiirlerinde Etnografya ve Folklor Unsurları", **Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı**, sayı: 76, 1975.
11. -----, "Karacaoğlan'ın Şiirlerinde Kadın Giyimleri", **Türk Folklor Araştırmaları**, 14. cilt, 288. sayı, Temmuz 1973.
12. FISKE, John, **İletişim Çalışmalarına Giriş**, (çev: Süleyman İrvan), Ark Yayınevi, Ankara, 1996.
13. İNCEOĞLU, Metin, **Tutum Algı İletişim**, V Yayınları, Ankara, 1993.
14. KOÇU, Reşat Ekrem, **Türk Giyim Kuşam ve Süsleme Sözlüğü**, Ankara, 1967.
15. ÖGÜT EKER, Gulin, **Türk Düğün Geleneği İçinde Karakeçili Türk Düğününün Değerlendirilmesi**, H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1998 (basılmamış doktora tezi).
16. -----, "Karacaoğlanlar Geleneğiyle İlgili Bazı Tespitlerin Değerlendirilmesi", **Türk Kültürü**, s. 429, y. XXXVII, Ocak 1999.
17. ÖNDER, Mehmet, **Aldı Sözü Anadolu**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.
18. ÖZTELLİ, Câhit, **Karacaoğlan**, Türk Klâsikleri, Varlık Yayınları, İstanbul, 1952.
19. PAKALIN, Mehmet Zeki, **Osmanlı Târih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1971.
20. SOYLU, Sıtkı, **Karacaoğlan Sözlüğü**, İçel Vâilîği Yayınları 1, Mersin, 1997.
21. **Söz Derleme Dergisi V**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1957.
22. **Tarama Sözlüğü II**, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul, 1953.
23. TURAN, Şerafettin, **Türk Kültür Tarihi**, Bilgi Yayınevi, II. basım, Ankara, 1994.
24. TÜFEKÇİOĞLU, Hâyeti, **İletişim Sosyolojisine Başlangıç**, Der Yayınevi, İstanbul, 1997.
25. YILMAZ, Şirin, "Karacaoğlan'ın Şiirlerinde Kadın Giysileri ve Süsleri", **Millî Folklor**, c.4, y.7, s. 28, Kış 1995.
26. YUMLU, Konca, **Kitle İletişim Araştırmaları**, Nesa Yayıncılık, İzmir, 1990.

NOTLAR:

Bu yazı, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından, Aralık 1998'de İstanbul'da düzenlenen Türk Kültüründe Ayrıntılar: Ayakkabı Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.